

A zárt magánhangzók nyitása [r] előtt a latinban

Cser András

Egy a szakirodalomban régen leírt hangváltozás (vagy hangváltozás-pár) a latin nyelv korai történetében a felső nyelvállású rövid magánhangzókat ([i], [u]) nyíltabbá tette (> [e], [o]), ha [r] követte őket (Sommer 1914: 63, Leumann 1977: 50–51, Parker 1988, Meiser 1998: 68, Baldi 2002: 246, de Vaan 2008: 557, Weiss 2009: 142, Sen 2015: 82, hogy csak néhányat említsünk). A leggyakrabban emlegetett példák között ilyeneket találunk:

- (1) indoeurópai *si-sō > latin *serō* 'vetek'
indoeurópai **bhu-* > latin *forem* 'lennék'

A változás – vagy változások – részleteit illetően ugyanakkor számos kérdés vár még tisztázásra, és a szakirodalomban sok tekintetben nincs egyetértés. Ez az előadás kritikus szemmel tekinti át az érveket, amelyeket a korábbi irodalomban találunk. Konkrétan az alábbi kérdések azok, amelyekkel kapcsolatban megkíséreljük az eddigiéknél pontosabb válaszok megtalálását:

- Párhuzamos-e egyáltalán az [i] és az [u] sorsa a tekintetben, hogy a hangváltozás hogyan érinti őket?
- eltérő hatása van-e a kérdéses változás tekintetében az eredeti (indoeurópai eredetű) [r]-nek és a specifikusan latin rotacizmusból (azaz *[s]-ből) származó, tehát később kialakult [r]-nek?
- Számít-e a változás lefolyása szempontjából az, hogy nyílt vagy zárt szótagban állnak-e az érintett magánhangzók?
- Számít-e a változás lefolyása szempontjából az, hogy szókezdő vagy nem szókezdő szótagban állnak-e az érintett magánhangzók?
- Szerepet játszik-e a változás pontos menetében a nem szókezdő szótagokban lezajlott korai latin magánhangzó-gyengülés?
- Milyen pontossággal tudjuk megállapítani a zárt magánhangzók [r] előtti nyitásának és egyéb releváns hangváltozásoknak a relatív kronológiáját?
- Tudunk-e elvszerű magyarázatot adni a változást követően megtalálható, igen nagy számú ellenpéldára (*vir* 'férfi', *hircus* 'kecske' stb.)?

Az előadásban egyfelől amellet érvelünk, hogy az adatok világosan mutatják az [ir] > [er] hangváltozás szókezdő szótagban való elmaradását (ahogyan azt már Sommer 1914 és Meiser 1998 is állította; a fentebbi *sero*-ra pedig más magyarázat adódik). Másfelől míg az [u] sorsa lényegében reménytelenül zavaros, és elvszerű elemzés nemigen adható róla, az [ir] hiánya nem szókezdő szótagokban jóformán kivétel nélküli mintázatként él tovább, és ennek komoly következményei vannak a nyelv morfofonológiai rendszerére nézve. Nem is feltétlenül szükséges azt feltételeznünk, hogy az [ir] > [er] változás szinkrón fonológiai szabályként élt tovább a nyelvben (bár nem is kell kizárnunk); a következményei még így is nagyon erős mintázat-alapú általánosításokat tesznek lehetővé. Ki lehet mutatni, hogy az inflexió – és részben a derivációs – morfológiai alrendszerekben fellépő számos allomorfikus jelenség egy nagyon egyszerű és általános fonotaktikai elvre vezethető vissza, amely pedig végső soron az [r] előtti nyitás szabályából eredeztethető.

Hivatkozások

- BALDI, PHILIP, 2002. *The Foundations of Latin*, Berlin–New York: Gruyter.
- LEUMANN, MANU, 1977. *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München: Beck.
- MEISER, GERHARD, 1998. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- PARKER, HOLT N., 1988. Latin *sisō > *serō* and related rules. *Glotta* 66: 221–241.
- SEN, RANJAN, 2015. *Syllable and Segment in Latin*, Oxford: Oxford University Press.
- SOMMER, FERDINAND, 1902. *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre: eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium des Lateins*. Heidelberg: Winter.
- VAAAN, MICHIEL DE, 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston: Brill.
- WEISS, MICHAEL, 2009. *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor: Beech Stave Press.